The Greek Review of Social Research

Vol 39 (1980)

39-40

Κρίση ταυτότητας στην εφηβεία: Μια απόπειρα κοινωνικο-ψυχαναλυτικής προσέγγισης

Φωτεινή Τσαλίκογλου-Κωστοπούλου

doi: [10.12681/grsr.552](https://doi.org/10.12681/grsr.552)

Copyright © 1980, Φωτεινή Τσαλίκογλου-Κωστοπούλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Τσαλίκογλου-Κωστοπούλου Φ. (1980). Κρίση ταυτότητας στην εφηβεία: Μια απόπειρα κοινωνικο-ψυχαναλυτικής προσέγγισης. *The Greek Review of Social Research*, 39, 283–291. <https://doi.org/10.12681/grsr.552>

κρίση ταυτότητας στήν έφηβεία

Μιά απόπειρα κοινωνικο-ψυχαναλυτικής
προσέγγισης

της

Φωτεινής Τσαλικογλου-Κωστοπούλου

Ψυχολόγου

Επιστημονικής βοηθού Έγκληματολογίας

ΠΑΣΠΕ

Από τις άρχές του αιώνα μας, όταν ο Stanley Hall με το βιβλίο του *Adolescence*,¹ θεμελιώνει την άπαρχή μιās επιστημονικής μελέτης τής έφηβείας, μέχρι και τις σύγχρονες έρευνες ψυχοκοινωνιολογικής κυρίως κατεύθυνσης, η έφηβεία αποτελεί ένα ιδιαίτερα έλκυστικό πεδίο μελέτης για τούς έρευνητές τών ανθρωπινών και τών κοινωνικών επιστημών.

Θεμελιώδης φάση στήν αναπτυξιακή πορεία τού ατόμου, η περίοδος αυτή παρέχει τή δυνατότητα τού σχηματισμού μιās ενιαίας και ανεξάρτητης προσωπικότητας, μέσα από βαθιές ανακατατάξεις και μεταβολές, στόν βιολογικό, ψυχολογικό και κοινωνικό τομέα. Στό επίκεντρο τής έφηβικής συμπτωματολογίας, τό πρόβλημα τής ταυτότητας συνιστά τόν άκρογωνιαίο λίθο στή σφαιρική επιστημονική προσέγγιση τής περιόδου αυτής. Στό κείμενο αυτό γίνεται μιá προσπάθεια διερεύνησης τών ψυχοκοινωνιολογικών όριζουσών πού κατευθύνουν τήν έφηβική κρίση ταυτότητας. Σέ μιá πρώτη φάση, επιχειρείται η έννοιολογική ανάλυση τού όρου «ταυτότητα» καθώς και η μελέτη τής διαδικασίας τού σχηματισμού της κάτω από τό πρίσμα τών άρχών τής ψυχαναλυτικής σκέψης. Στή συνέχεια, επιχειρείται η επισήμανση τών κοινωνικο-πολιτισμικών παραγόντων πού προσδιορίζουν τό πρόβλημα τής ταυτότητας στό σύγχρονο έτηβο. Μέ τή διεπιστημονική προσέγγιση πού υιοθετείται, επιδιώκεται η άποφυγή τόσο μιās «ψυχολογιστικής» όσο και μιās «κοινωνιολογιστικής» θέσης πού συχνά ακολουθούν οί μελετητές τής έφηβείας, οί όποιοί μένοντας περιχαρακωμένοι μέσα στά στεγανά πλαίσια τής επιστήμης τους, αντιμετωπίζουν τήν έφηβεία άλλοτε μέν σάν άναξωπύρωση παιδικών συγκρουσιακών καταστάσεων, άλλοτε δέ σάν άποκλειστικό προϊόν τών εκάστοτε κοινωνικών δομών, παραβιάζοντας έτσι τήν πολυπλοκότητα τής πραγματικότητας.

ή Έννοια τής ταυτότητας

Τμήμα τής όργάνωσης τού ψυχικού μηχανισμού και προϊόν μιās ιστοριογενετικής διαδικασίας διαφοροποίησης, η ταυτότητα εκφράζει τις σχέσεις πού αναπτύσσει τό άτομο μέ τόν εαυτό του και τούς άλλους, έτσι όπως αυτές διαμορφώνονται μέσα από τό σύνολο τών άπαντήσεων πού δίνει στό έρώτημα «ποιός είμαι» σ' ένα συνειδητό ή μή επίπεδο.

Συνυφασμένη μέ τό προσωπικό βίωμα, και έμφορούμενη από τήν ήχώ τού «Εγώ», η ταυτότητα παρέμπει άμεσα τόν έρευνητή σέ μιá φαινομενολογική θεώρηση. Η ψυχολογία τού βάθους, επιχειρώντας νά εντάξει τόν όρο «ταυτότητα» μέσα στά έννοιολογικά πλαίσια τής δικής της σκέψης, άποκρούει τή φαινομενολογική όπτική πού, παρά τις διαφορετικές της θεω-

1. G.S. Hall, *Adolescence*, Appleton, New York, 1905.

ρητικές τοποθετήσεις, ἐπιμένει ν' ἀγνοεῖ τὸ ἀσυνειδητό. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀγγλοσαξονικῆς ἀναλυτικῆς σκέψης, ὁ ὅρος *self* χρησιμοποιοῦται γιὰ νὰ ὀρίσει «μιά ρεαλιστικὴ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ πού περιλαμβάνει τὸ ὑποκείμενο στὸ σύνολο τοῦ ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ τοῦ ὄργανισμοῦ» (Hartmann).² Μιά τέτοια θεώρηση τῆς ταυτότητας προϋποθέτει τὴ δυνατότητα ὑπαρξῆς τοῦ ὑποκειμένου σάν ἓνα ὄν μοναδικό, ἐνιαῖο, συνεχές καὶ διάφορο τοῦ ἄλλου. Ὡστόσο, μιά τέτοια ὀπτική παίρνει οὐτοπιστικές διαστάσεις καὶ ἐρχεται σὲ κατάφωρη ἀντίθεση μὲ τὴν ὀρθόδοξη φροϋδική σκέψη. Πράγματι, μέσα στὰ πλαίσια τῶν κατευθυντήριων γραμμῶν τῆς σκέψης αὐτῆς, τὸ ἄτομο θεωρεῖται πάντα διπλό καὶ ὄχι ἓνα σύμφωνα μὲ τὴν δεσπόζουσα στὸν ψυχισμό τὸν ἀρχὴ τῆς ἀμφιθυμίας.³ Εἶναι ἐξ ἄλλου τὸ αὐτοῦ ἀβέβαιο γιὰ τὴν ὁλότητά του ἀφού βρίσκεται συνεχῶς ἀντιμέτωπο μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ εὐνοουχισμοῦ του⁴ καὶ μὲ τὴν συνεχῆ πάλιν ἀνάμεσα στὰ

ἐνστικτα τοῦ ἔρωτα «eros» καὶ τοῦ θανάτου «thanatos».⁵ Συνάμα, τὸ ἄτομο εἶναι ἀδύναμο νὰ βιώσει τὴν πλήρη διαφοροποίησή του ἀπὸ τὸν ἄλλον τὴ στιγμή πού εἶναι ἄρρηκτα συνυφασμένο μαζί του σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε συχνά ἐνὰ μὴ μπορεῖ νὰ ζεῖ παρὰ μὲ τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἄλλου, ἐπιθυμία ἀπειλητικὴ γιὰ τὸ ἐγὼ ἀφού τὸ ἀφήνει ἐκθετο χωρὶς νὰ τὸ κατοχυρώνει ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο καὶ τὴ διάρκεια τῆς ἐπιθυμίας αὐτῆς (Lacan).⁶ Κατὰ συνέπεια, μέσα στὰ πλαίσια τῆς ὀρθόδοξης φροϋδικῆς σκέψης, ὅταν ἡ ταυτότητα οἰκοδομεῖται πάνω στὴ μοναδικότητα, στὴ συνέχεια, στὴν ἀπόλυτη διαφοροποίησή ἀπὸ τὸν ἄλλον καὶ στὴν ἐνότητα τοῦ αὐτοῦ, δὲν συνιστᾷ παρὰ ἓνα τμήμα τοῦ «Ἰδεώδους τοῦ ἐγὼ» (Idéal du moi) στὸ ὁποῖο τείνει τὸ ἄτομο χωρὶς ποτὲ νὰ φτάνει ὀριστικά.

Τόσο ὅμως ἡ ἀγγλοσαξονικὴ ὁσαὶ ἡ ὀρθόδοξη φροϋδικὴ θεώρηση τῆς ταυτότητας, ἀναγνωρίζουν τὴν ἐφηβεία σάν ἓνα ἀποφασιστικό γιὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς σταθμῆς. Θεωροῦμε ὅτι ἡ διαμόρφωσις τῆς ταυτότητας εἶναι συνυφασμένη μὲ τὶς λειτουργίες τοῦ «Εγὼ». Ἐνὸς «Εγὼ» ὅμως, πού δὲν συνιστᾷ μιά «παρὰ-ρηλικτικὴ αὐταπάτη»,⁷ ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Lacan, ἀλλὰ ἀντίθετα, ἐνὸς «Εγὼ», πού εἶναι σύνθεσις δυνάμεων ἐνστικτοβιολογικῶν καὶ ἱστορικοκοινωνικῶν, καὶ πού ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ γίνεται ρυθμιστὴς τῶν σχέσεων τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτὸ καὶ τοὺς ἄλλους, ἀντιμετωπίζοντας τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἔξω κόσμου παρ' ἄλληλα μὲ τὶς ὁρμές ἐσωτερικῆς προέλευσης. Τὸν θεμελιακὸ ὅμως αὐτὸ ρόλο δὲν θὰ μπορέσει νὰ διαδραματίσει σ' ὅλη τὴν ἐκτασή του ἔξω κόσμου παρ' ἄλληλα μὲ τὶς ὁρμές ἐσωτερικῆς προέλευσης. Τὸν πέρας τῆς ἐφηβείας, συμβάλλοντας ἔτσι στὴ διαμόρφωσιν τῆς ταυτότητας, εἴτε σάν κατάκτηση τοῦ «self», εἴτε σάν ἀπόπειρα μεγαλύτερης προσέγγισης τοῦ «Ἰδεώδους τοῦ Εγὼ». Προηγούμενα ὅμως θὰ σημειωθεῖ μιά βαθεῖα κρίσις ταυτότητας πού θὰ κλυδωνίσει ὅλη τὴν ἐφηβικὴ περίοδο ἀποδιοργανώνοντας τὶς σχέσεις τοῦ νεαροῦ ατόμου μὲ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τοὺς ἄλλους.

ὁ σχηματισμὸς τῆς ταυτότητας

Ὅρισμένες γόνιμες στιγμῆς, ἐγκατεσπαρμένες στὴ διάρκεια τῶν διαφορῶν ἀναπτυξιακῶν φάσεων τοῦ ατόμου, κατευθύνουν ἀπὸ πρὶν καὶ προετοιμάζουν σταδιακὰ τὴν ὁμήρην τῆς ταυτότητας. Στὶς στιγμῆς αὗτεις θ' ἀναφερθοῦμε τώρα, ἐπισημαίνοντας ἰδιαίτερα

5. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ψυχαναλυτικῆς σκέψης, ὁ «ἔρωτας» καὶ ὁ «θάνατος» συνιστοῦν τὴ φροϋδικὴ θεωρία τῶν παρορμήσεων ἔτσι ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε μετὰ τὸ 1920, ὅταν ὁ Φρόντ εισάγει γιὰ πρώτη φορά τὸ ἐνστικτο τοῦ θανάτου, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ ἀνθρώπινος ψυχισμὸς δυνάται συνεχῶς ἀπὸ τὴν ἀμείλικτὴ πάλιν ἀνάμειξη στὰ ἐνστικτα τῆς ζωῆς πού ἐπιδιώκουν τὴ διατήρησιν τῆς ζωῆς καὶ στὰ ἐνστικτα τοῦ θανάτου πού ἐπιζητοῦν τὴν καταστροφὴ τῆς.

6. J. J. Lacan, *Écrits*, Le Seuil, Paris, 1966.

2. H. Hartmann, «Comments of the Psychoanalytic Theory of the Ego», *The Psychoanalytic Study of the Child*, 5: 74-96, New York: International University Press, 1950.

Στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία ἡ ἐννοια τοῦ «Self» ἐμφανίζεται μὲ ἀσπῆ καὶ ἀκαθόριστα θὰ λέγαμε ὅρα, παίρνοντας τὴ μορφή ἄλλοτε μιᾶς «ἐννοίας τοῦ ἑαυτοῦ» (βλ. G. Mead, *Mind, Self and Society*, Chicago, University of Chicago Press, 1934), ἄλλοτε ἐνὸς «συστήματος τοῦ ἑαυτοῦ» (βλ. H. Sullivan, *The International Theory of Psychiatry*, New York, W.W. Norton, 1953), ἄλλοτε δὲ μιᾶς «ἐμπεριείας τοῦ ἑαυτοῦ» (βλ. P. Federn, *Ego Psychology and the Psychoses*, New York, Basic Books, 1953).

3. Ἡ ἀμφιθυμία υποδηλώνει τὴν ταυτόχρονη συνύπαρξιν ἀντιθέτων συνασθημάτων ἢ στάσεων (π.χ. ἀγάπη-μίσος) ἀνέναντι στὸ ἴδιο ἀντικείμενο. Γιὰ τὸν Ἑλβετὸ ψυχίατρο E. Bleuler, ὁ ὁποῖος ἀρχικὰ χρησιμοποίησε τὸν ὄρο αὐτό, ἡ ἀμφιθυμία συνιστᾷ τὸ κεντρικὸ σύμπτωμα τῆς σχιζοφρένειας. Στὴ συνέχεια, ὁ ὅρος αὐτὸς εἰσάγεται ἀπὸ τὸν Φρόντ μέσα στὰ ἐννοιολογικὰ πλαίσια τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας καὶ τοποθετεῖται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος ἀλλὰ καὶ κάθε νευρωτικοῦ συμπτώματος. Μετ' ἐφεξῆς, ὅπως ὁ K. Abraham καὶ ὁ M. Klein, ἀποδίδουν μιὰ θεμελιώδη διάσπασιν στὴν ἀμφιθυμία, ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτὴ εἶναι ἄρρηκτα συνυφασμένη μὲ κάθε παρορμητικὴ ἐνέργεια καὶ προσδιορίζεται καθοριστικὰ τὶς σχέσεις πού ἀναπτύσσει τὸ ἄτομο μὲ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸν περιβάλλοντα του.

4. Γιὰ τὴν ψυχανάλυσιν, τὸ σύμπλεγμα τοῦ εὐνοουχισμοῦ καὶ τὸ συνακόλουθο ἄγχος, πού δημιουργεῖ τὴ φαντασίωσιν ἐνὸς εὐνοουχιστικοῦ ἀκρωτηριασμοῦ, προέρχεται ἀπὸ τὴ διαπίστωσιν τῆς διαφορᾶς τῶν φύλων καὶ παρουσιάζεται ὅταν τὸ παιδί ἀντιληφθεῖ τὴν ἑλλείψιν πέους στὸν ἑαυτὸ του ἢ στὸν ἄλλον. Ἀπορρέει ἀπὸ τὴ μαγικὴ δύναμιν πού ἀποδίδει τὸ παιδί στοὺς μεγάλους καὶ ἀπὸ τὴ δικὴ του ἀντικατευθυντικὴ κατωτερήτητα ἀνέναντι τους. Τὸ παιδί, κάτω ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τοῦ ἄγχους τοῦ εὐνοουχισμοῦ, ταυτίζεται μὲ τὸν γονεῖα τοῦ ἴδιου φύλου ξεπερνώντας ἔτσι τὸ οἰδιπόδειο σύμπλεγμα.

Ὁ Lacan ἐπεσήμανε τὴ θεμελιτικὴ συμβολικὴ διάσπασιν τοῦ εὐνοουχισμοῦ πού συνίσταται στὴν ἀποδοχὴ ἀπὸ τὸ παιδί τοῦ πατρικοῦ αἰτήματος «ἐνὰ μὴν ἐπιθυμῶσις αὐτὴ πού ἐπιθυμῶσις», νὰ παραιτηθεῖ ὁλοπῶς ἀπὸ τὴν ἀπαγορευμένη ἐπιθυμία τῆς μητέρας. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς λακανικῆς σκέψης, ἡ παραιτήσις αὐτὴ υποδηλώνει τὴν παραιτήσις ἀπὸ τὴν ἀσυνειδητὴ ἐπιθυμία τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἄλλου. Συνακόλουθα, τὸ ἄγχος τοῦ εὐνοουχισμοῦ παίρνει τὶς διαστάσεις μιᾶς πανανθρώπινης δοκιμασίας πού τὸ ὑποκείμενο εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ βιώνει σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του.

τόν στενό αλληλοσυσχετισμό που επικρατεί ανάμεσα στη σταδιακή διαδικασία δόμησης της ταυτότητας και στην «ταύτιση» (identification) με τον άλλον.

Στην αρχή της ζωής επικρατεί μία ολοκληρωτική Έλλειψη ταυτότητας. Το παιδί βυθισμένο σ' έναν «άδυναδισμό» (adualisme) δεν είναι ικανό να διαφοροποιήσει τον εαυτό του από τον άλλον. Η «ναρκισσική» αυτή φάση, όπως την αποκαλεί ο Φρόυντ, είναι στενά συνδεδεμένη με μία ιδιαίτερη μορφή ταύτισης, όπου ο ταυτιζόμενος δεν διαφοροποιείται από το αντικείμενο της ταύτισης του που στην προκειμένη περίπτωση είναι το πρόσωπο της μητέρας. Πρόκειται για την «προβλητική» (Projective, M. Klein)⁸ ή πρωτογενούς τύπου (Primary, A. Freud)⁹ ταύτιση που έχει σαν επακόλουθο τη δημιουργία των άσυνείδητων και άελεγκτων για το παιδί φαντασιώσεων της «καταβροχθιστικής» μητέρας (M. Klein) και του τεμαχισμένου σώματος (Lacan).

Στή συνέχεια, όταν η μητέρα αρχίζει να βιώνεται σαν ένα μοναδικό λιμπιντιακό αντικείμενο, χωρίς να συγχέεται με κανένα άλλο, το παιδί αρχίζει και αυτό να αναγνωρίζει τον εαυτό του και να τον ταυτίζει με ένα όλο-όλο ξεχωριστό. Μπορούμε να θεωρήσουμε τη φάση αυτή σαν την άφετηρία στη διαδικασία σχηματισμού ταυτότητας.

Η «περίοδος του όχι» (Spitz)¹⁰ που διανύει το παιδί γύρω στα τρία του χρόνια, συνιστά την επόμενη αποφασιστική στιγμή στην πορεία της διαδικασίας αυτής. Στη φάση αυτή το παιδί, χρησιμοποιώντας για πρώτη φορά το όχι, επιτυγχάνει να εμπεριώσει το «Εγώ» του αντιπαράβάλλοντάς το με το εξωτερικό περιβάλλον. Έχουμε να κάνουμε με μία δεύτερη γέννηση, ψυχική, όπου το παιδί επιβεβαιώνει την ταυτότητά του «Contre mundum», χρησιμοποιώντας για πρώτη φορά την άνωτομία «Εγώ». Έξέ άλλου, η πρωτόγνωρη αυτή εμπειρία του εγώ πραγματώνεται και πάλι με την κινητοποίηση ενός μηχανισμού ταύτισης. Πρόκειται για την «ταύτιση με τον επιτιθέμενο» «Identification with the aggressor» (A. Freud), όπου το παιδικό «Εγώ» εσωτερικοποιεί την απαγόρευση που προέρχεται από το περιβάλλον του και του την αντιπαράθετει. Η Περίοδος του όχι προαναγγέλλει την έλευση του οιδιπόδειου συμπλέγματος που θ' αποτελέσει τον άξονα δόμησης της παιδικής σεξουαλικότητας και της πραγματικότητας» (Lacan).

Ο επόμενος αποφασιστικός σταθμός στην πορεία σχηματισμού της ταυτότητας είναι ο συνακόλουθος της ταύτισης του παιδιού με τον γονέα του ίδιου φύλου. Η ταύτιση αυτή πραγματοποιείται κάτω από την απειλή του «άγχους του ένδονυχιισμού» (Angoisse de castration) και υποδηλώνει την παρακμή του οιδιπό-

δειου συμπλέγματος. Με τον τρόπο αυτό, εξασφαλίζεται η επιβίωση των γονεϊκών εικόνων (Imagos) μέσα στους σχηματισμούς του «υπεργώ» (εσωτερικευμένο γονεϊκό κύρος) και του «ιδεώδους του εγώ» (εσωτερικευμένη εξιδανικευμένη εικόνα του γονέως), ψυχικές ενστάσεις που στο εξής θα προσδιορίζουν τη στάση του ατόμου απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα.

Η συνακόλουθη με την παρακμή του οιδιπόδειου συμπλέγματος απόωση των σεξουαλικών όρμων εισάγει το άτομο σε μία νέα φάση, οδύτερη, αλλαγή από συγκρούσεις, όπου η ενέργεια των σεξουαλικών όρμων διοχετεύεται στην επένδυση νοητικών διεργασιών και κοινωνικών δραστηριοτήτων. Η ψυχική σταθεροποίηση που σημειώνεται εδώ, στη διάρκεια της ονομαζόμενης «λανθάνουσας» περιόδου (6 έως 12 περίπου χρόνων), οφείλεται στην ταυτότητα των στόχων που επιδιώκουν το «εγώ» και το «υπεργώ» καθώς αναζητούν μία «σωστή» προσαρμογή στο περιβάλλον, επιλέγοντας «ιδανικά του εγώ» πλήρως εναρμονισμένα με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος αυτού.

Ωστόσο, η προσαρμοστικότητα αυτή δεν μπορεί να εγγυηθεί τη διαμόρφωση μιάς ολοκληρωμένης ταυτότητας, αφού εκλείπουν συστατικά απαραίτητα για την ύλοποίησή της: μία σχετική ένστικτική άπελευθέρωση, ο μετριασμός της αυστηρότητας του υπεργώ, η αποδόμηση των συγκινησιακο-συναισθηματικών εξαρτήσεων από τα γονεϊκά πρότυπα. Κατά συνέπεια, την περίοδο αυτή και μέχρι την αρχή της εφηβείας, επικρατεί μία «λανθάνουσα» θά λέγαμε ταυτότητα, θεμελιωμένη σε μία πλασματική ψυχική ισορροπία που υφίσταται καίριο πλήγμα και αποδιοργανώνεται οριστικά με τον έρχομο της εφηβείας και της συνακόλουθης αναζωπύρωσης των ένστικτικών απαιτήσεων.

Πρίν όμως προχωρήσουμε στη διερεύνηση της εφηβικής ταυτότητας, επισημαίνουμε μία θεμελιακή σπουδαιότητα διαπίστωση που έντονα αναδύεται μέσα από τη μελέτη του σταδιακού σχηματισμού της ταυτότητας που παραθέσαμε: Τη δομική οργάνωση των σχέσεων του παιδιού με τα αντικείμενα και τον ψυχικό μηχανισμό της ταύτισης με τον άλλον που συνιστούν τη *sine qua non* προϋπόθεση στη διαμόρφωση της ταυτότητας.

ψυχαναλυτική προσέγγιση της εφηβικής κρίσης ταυτότητας

Η ψυχαναλυτική θεώρηση της εφηβείας απορρέει από τη θεμελιακή και οικουμενική διάσταση που αποδίδεται στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα, έτσι ώστε αυτό να συνιστά τον άξονα διαμόρφωσης τόσο της ψυχικής όσο και της κοινωνικής δομής.

Μέσα στα πλαίσια της ψυχαναλυτικής οπτικής, η

8. M. Klein, *La Psychanalyse des enfants*, PUF, Paris, 1959.

9. A. Freud, *Le moi et les mécanismes de défenses*, PUF, Paris, 1949.

10. R. Spitz, *Le non et le oui*, PUF, Paris, 1963.

εφηβεία δέν αντιπροσωπεύει μιά δεύτερη γέννηση, όπως υποστηρίζει ο Ρουσώ, αλλά μιά αναβίωση παιδικών συγκρουσιακών καταστάσεων συνυφασμένων με το οιδιπόδαιο σύμπλεγμα που κινητοποιούνται κάτω από την πίεση της αφυπνισμένης σεξουαλικής όρμης (libido). Η ώριμαση των γεννητικών οργάνων, το συνακόλουθο ξύπνημα της libido, για δεύτερη φορά μετά την πρώτη παιδική ηλικία, ξαναβυθίζουν τον έφηβο μέσα στο οιδιπόδαιο δράμα. Στη γλώσσα του άσυνειδητου, η νεοαποκτημένη γυναικεία ή ανδρική υπόσταση εκφράζει την αναβίωση παλαιών άγχογενών αίμομικτικών φαντασιώσεων. Ο έφηβος για να προστατευτεί από το άγχος και την ένοχη που οι άσυνειδητες αυτές φαντασιώσεις του προξενούν οδηγείται σε μιά απόρριψη των γονεϊκών προτύπων. Η απόρριψη αυτή είναι συνακόλουθη της άδυναμίας του έφηβου να τιθασεύσει τα αίτήματα των ένδυναμωμένων όρμών του που έρχονται σε άμεση ρήξη με καθιερωμένες κοινωνικές και ήθικες αξίες, προκαλώντας έντονα συναισθήματα ένοχης.

Μέχρι τώρα, οι γονείς ή τα ύποκατάστατά τους ήσαν οι έγγυητές της προσωπικής αξίας του παιδιού, επιβιώνοντας, όπως αναφέραμε και προηγουμένα, μέσα στους σχηματισμούς του «υπερεγώ» και του «ιδεώδους του έγώ». Η ταύτιση του παιδιού μαζί τους οργάνωνε, διαμόρφωνε και συγκροτούσε την παιδική ταυτότητα. Οι διαταραχές που παρουσιάζονται τώρα στις σχέσεις του έφηβου με τα γονεϊκά πρόσωπα συμβάλλουν στη διατάραξη των σχέσεων που άναπτύσσει με τον εαυτό του, στον κλυδωνισμό δηλαδή της ταυτότητας του και στην ανάπτυξη έντονων συναισθημάτων άνασφάλειας και άβεβαιότητας για τον εαυτό του.

Θά λέγαμε έτσι, ότι μέσα στά πλαίσια της ψυχαναλυτικής σκέψης, ή γονεϊκή απόρριψη συνιστά τον αίτιολογικό πυρήνα της εφηβικής κρίσης ταυτότητας, λειτουργώντας σαν άμυντικός μηχανισμός προστασίας των παρορμητικών άπαιτήσεων. Πιστεύουμε ότι ή σεξουαλική και ρασιοναλιστική έρμηνεία της γονεϊκής απόρριψης που διατυπώνει ή φροϋδική θεωρία θά μπορούσε να έπεκταθεί μέσα από μιά ευρύτερη προβληματική. Θά μπορούσαμε πράγματι να υποστηρίξουμε ότι ή καθήλωση προς τα γονεϊκά πρόσωπα και κυρίως προς το πρόσωπο της μητέρας, ή αίμομικτική δηλαδή γονεϊκή έπιθυμία, δέν είναι μόνο άπόρροια μιάς έμφυτης σεξουαλικής άσυνειδητης έλξης, αλλά και μιάς βαθιά ριζωμένης έπιθυμίας έπιστροφής στην προστατευτική μητέρα· σε μιά πραομικτική ύπαρξη ταυτότητας με τούς φυσικούς δεσμούς που θά ίκα-

11. Οι θέσεις αυτές συμπερεύονται με την προβληματική έκπρωσών της πολιτισμικής ψυχαναλυτικής σχολής (cultural school) και ειδικότερα με τόν Ε. Fromm (βλ. *Η ύψη κοινωνία*, έκδ. Μπουκουμάνη, Άθήνα, 1973). Η σχολή αυτή άντιτίθεται στον φροϋδικό βιολογισμό, υποστηρίζοντας ότι δέν είναι ο σεξουαλισμός ο μοναδικός καθοριστικός παράγοντας της ανθρώπινης συμπεριφοράς αλλά ή πολυπλοκότητα των σχέσεων που άναπτύσσει το άτομο με το κοινωνικό του περιβάλλον.

νοποιούσε άπόλυτα τις θεμελιακές πανανθρώπινες άνάγκες ασφάλειας και προστασίας.¹¹ Όμως ή έπιθυμία αυτή πρέπει έπωσδύποτε ν' άπωθηθεί, άφού αντίσταται την άυτόνομία και την άνάγκη άτομικοποίησης που έπιτακτικά προβάλλει στη διάρκεια της εφηβείας. Η κοινωνική πραγματικότητα άπαιτεί άπό τόν έφηβο τόν «ψυχολογικό άπογαλακτισμό» άπό τόν οικογενειακό κλοιό, σαν άπαραίτητη προϋπόθεση είσόδου στην ένήλικη ζωή. Ένηλικίωση σημαίνει πάνω άπ' όλα άπομάκρυνση άπό τόν προστατευτικό οικογενειακό κλοιό και ιδιαίτερα άπό τή «Μητέρα-Μήτρα», άπό το άπρόσιτο που αυτή συμβολίζει και άπό το όποιο το άτομο όφείλει νά παραιτηθεί.

Οι παραπάνω σκέψεις θά μπορούσαν ως ένα βαθμό νά έρμηνεύσουν την άμφιθυμική στό βάθος τοποθέτηση που πιστεύουμε ότι χαρακτηρίζει τη στάση του έφηβου άπέναντι στην άνεξάρτητοποίησή του. Μιά διεξοδική διερεύνηση των πιό αντιπροσωπευτικών έφηβικών συμπεριφορών έπιστημαίνει τη συνυπαρξη μιάς έντονης άνάγκης πρωτοτυπίας μαζί μ' έναν έξ έσου έντονο κονηορμισμό στούς κανόνες της ομάδας των συνομηλικών· γεγονός που συνηγορεί υπέρ της άμφιθυμικής τοποθέτησης. Θά μπορούσαμε έπομένως να υποστηρίξουμε ότι ή διαμορφωμένη ταυτότητα άντιστά ένα έπιθυμητό και ταυτόχρονα ένα φοβόγόνο στοιχείο των ένηλικών· φοβόγόνο δέ, διότι στά άσυνειδητά βάθη του ψυχισμού του ή διαμορφωμένη ταυτότητα ύποδηλώνει την όριστική άποκοπή άπό την προστατευτική οικογενειακή μητέρα και άναβιώνει άρχαϊκά όδυνηρά συναισθήματα άποχωρισμού άπό την άρχέγονη δυαδική σχέση μητέρας-παιδιού. Θάπρεπε όμως νά τονίσουμε ότι ή προσπάθεια του έφηβου νά άπομακρυνθεί άπό τόν οικογενειακό κλοιό και νά διαμορφώσει μιά άνεξάρτητη προσωπικότητα, ύπονομεύεται συχνά άπό την ίδια την οικογενειακή ομάδα όπως είναι διαμορφωμένη μέσα στά πλαίσια των σύγχρονων κοινωνικών δομών.

Πράγματι, το πρόβλημα της εφηβικής ταυτότητας παίρνει νέες διαστάσεις εάν ένταχθεί μέσα στη μελέτη της δυναμικής της ομάδας και της δομής της άλληλεπίδρασης των διαφόρων μελών της. Ένδεικτικά, άναφερόμαστε στίς ψυχодυναμικά προσανατολισμένες έρευνες της οικογενείας (Bateson, Jackson, Lindz)¹² άγγλοσαξονικής κυρίως προέλευσης, οι όποιες, χρησιμοποιώντας σαν θεωρητικό μοντέλο τή θεωρία της έπικοινωνίας, έδειξαν τούς μηχανισμούς νά χρησιμοποιεί ή οικογένεια για νά περιορίσει ή νά καταστείλει όλοκληρωτικά τή διαδικασία ένηλικίωσης των νεαρών και άδιαφορώτων μελών της.

Η προσπάθεια συγκρότησης μιάς άνεξάρτητης ταυ-

12. Μπέντσον, Τζάκσον, Λάινγκ, Λίντζ, *Σχιζοφρένεια και οικογένεια*, έκδ. Γράμματα, Άθήνα, 1978.

τότητας από τον έφηβο αποτελεί τη διατάραξη της πλασματικής ισορροπίας της οικογένειας και ένεργοποιεί ισχυρά άγχη στα μέλη της. Για το λόγο αυτό, καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια υπονόμευσης της έφηβικής τάσης ανεξαρτοποίησης. Η μετατροπή του άλλου σε πράγμα που το κατέχουμε, λειτουργεί σαν υποκατάστατο της αδυναμίας των διαφόρων μελών που άπαρτίζουν την οικογενειακή ομάδα να βιώσουν την παρουσία τους στον κόσμο σαν μία πραγματική ζωντανή ολότητα, να βιώσουν δηλαδή τον έαυτό τους σαν ένεργο φορέα των δυνάμεών τους. Έτσι, ο φόβος της αυτονομίας του άλλου μετατρέπει την οικογένεια σε ένα στατικό κοινωνικό σύστημα που λειτουργεί σαν μία μορφή αρχαϊκού υπερεγώ, αποτελώντας μόνιμο εμπόδιο στη διαδικασία των διαδοχικών συνθέσεων του «Εγώ», που έπιχειρεί ο έφηβος.

Το πρόβλημα έξ άλλου όμοσης της έφηβικής ταυτότητας ένδυναμώνεται και από τον ραγδαίο ρυθμό της έφηβικής σωματικής ανάπτυξης που απαιτεί μία αναθεώρηση και μία άποδοξη από το νεαρό άτομο της νέας «εικόνας του σώματος» του. Η «εικόνα του σώματος», ή «φαντασιακή του ανατομία», όπως όρίζει ο Lacan¹³ τη βιωμένη φαντασίωση του υποκείμενου για το ίδιο του το σώμα, αποτελεί συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης ταυτότητας. Η ύπαρξη μιάς ένοπιημένης σωματικής εικόνας οδηγεί το άτομο στη σύλληψη του έαυτού του σαν ένα όλο και του παρέχει τη δυνατότητα να αναγνωρίζει τον έαυτό του μέσα στην ατομικότητά του. Το συνεχώς όμοος μεταβαλλόμενο έφηβικό σώμα δυσχεραίνει το βίωμα μιάς ένοπιημένης εικόνας και συντελεί στην ένδυναμώση της σύγχυσης και άνασφάλειας που αισθάνεται ο έφηβος για τον έαυτό του. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια ο έφηβος παρτρύνεται στη διατύπωση των έρωτημάτων: «ποιός είμαι», «ποιός μπορώ να είμαι», «πώς με βλέπουν οι άλλοι»· βασανιστικά, άγχονόνα έρωτημάτων που προσδιορίζουν άποφασιστικά, σε ένα συνειδητό ή μη επίπεδο, κάθε έφηβική συμπεριφορά.

Θεωρούμε σκόπιμο στο σημείο αυτό να τονίσουμε ότι η διατύπωση των ύπαρξιακών αυτών έρωτημάτων καθώς και η αναζήτηση μιάς νέας ταυτότητας από τον έφηβο πραγματώνονται χάρη των νέων διανοητικών δυνατοτήτων που σημειώνουν στη διάρκεια της περιόδου αυτής μία πραγματική πνευματική επανάσταση.

Οι δυνατότητες αυτές εκφράζονται με την έλευση της «άφηρημένης» «ύποθετικο-έπαγωγικής» σκέψης που συνιστά, σύμφωνα με τον Piaget,¹⁴ την τελική και ολοκληρωμένη μορφή ισορροπίας της ανθρώπινης σκέψης. Η σπουδαιότητα τους έγκειται στο ότι παρέχουν στον έφηβο τη δυνατότητα να συλλογίζεται κά-

θε είδους άφηρημένα θεωρητικά θέματα βασισμένος σε ύποθεσεις. Ο έφηβος εισάγεται στην περιοχή του καρτεσιανού Cogito. Γίνεται ικανός να δραπετεύει με τη νόηση έξω από το πραγματικό και το παρόν, να περιβάλλει με τη σκέψη του το ένδεχομένο, το άφηρημένο, το παρελθόν, το μέλλον καθώς και τον ίδιο του τον έαυτό, συναισθανόμενος την πρωταρχικότητα της ψυχικής του ζωής και οδηγούμενος τελικά στη διατύπωση του συγκλονιστικού έρωτήματος «ποιός είμαι», σε αντίθεση με το παιδί που δέν αναρωτιέται ποτέ ποιος είναι, άρκούμενο όλος να είναι.

Μέσα στα πλαίσια της φροϋδικής μεταψυχολογίας οι καινούργιες πνευματικές έφηβικές δυνατότητες συνιστούν μία μορφή άμυνας που έχει σαν στόχο την τιθάσευση των ένδυναμωμένων ένστικτων μέσα από το μετασχηματισμό τους σε άφηρημένες έννοιες. Όστόσο, πιστεύουμε ότι οι νέες αυτές διανοητικές ικανότητες δέν συνιστούν άπλως μία μορφή άμυνας παρ' ότι ένδεχεται να χρησιμοποιηθούν και με αυτό τον τρόπο. Η σημασία τους στην όριοθέτηση του προβλήματος της έφηβικής ταυτότητας καθώς και στο ξετέραςμά του, είναι θεμελιακή, στο βαθμό που οι διανοητικές αυτές δυνατότητες που έφηβου γίνονται όπλο πάλης στην κατάκτηση της αυτονομίας του, όδοος στον κόσμο των ενήλικων και κυρίως δυνατότητα κριτικής της κοινωνίας και των θεσμών της.

Η διαμόρφωση της ταυτότητας στο πέρας της έφηβείας θά οικοδομηθεί με βάση αυτές τις νέες δυνατότητες.

Έξ άλλου, παραμένοντας μέσα στα πλαίσια της ψυχαναλυτικής σκέψης, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η διαμόρφωση της ταυτότητας θά προσδιορισθεί τελικά και από την ποιότητα των σχέσεων του παιδιού προς τα αντικείμενα που το περιβάλλουν, από την έπιτυχία ή όχι λύση του οιδιπόδειου συμπλέγματος, από τη δυνατότητα των ψυχικών ένστάσεων (ύπερεγώ, έγώ, εκείνο) να λειτουργήσουν άποσπασμένα από τη γονεϊκή κήδεμονία, από το κατά πόσο τελικά θά μπόρσει ο έφηβος να άλλαγαεί από τα έμπόδια των ένδοψυχικών συγκρούσεων.

κοινωνιολογική προσέγγιση της έφηβικής κρίσης ταυτότητας

Η χρησιμοποίηση του μοντέλου της ψυχαναλυτικής σκέψης μās δόγησε στο συσχετισμό της έφηβικής κρίσης ταυτότητας με την αναβίωση παλαιών ένδοψυχικών συγκρουσιακών καταστάσεων. Όστόσο, τα πόρισμα κάθε προτεινόμενου θεωρητικού μοντέλου θά πρέπει να εκτιμώνται με βάση τις έρμηνευτικές δυνατότητες που προσφέρει ή φύση του μοντέλου αυτού. Στην περίπτωση του ψυχαναλυτικού μοντέλου, οι δυνατότητες αυτές όριοθετούνται από μία ψυχοβιολογική κατεύθυνση που τείνει να καταστήσει

13. J. Lacan, *Ecrits*, Le Seuil, Paris, 1966.

14. J. Piaget, «De la logique de l'enfant à la logique de l'adolescent», *Essai sur la construction des structures opératoires formelles*, Paris, PUF, 1955.

«άνιστορική» κάθε ἀπόπειρα προσέγγισης τῆς ἐφηβείας, ἀγνοώντας ὅτι «κάθε γενιά εἶναι τὸ μέσο τοποθέτησης τοῦ ἀτόμου μέσα στὴν ἱστορία» (Mannheim). Συνεπῶς, μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς τέτοιας θεώρησης, ἐλλοχεύει ὁ κίνδυνος τῆς ὑποτίμησης τῆς κοινωνικο-οἰκονομικῆς φύσεως τῶν ἐφηβικῶν συγκρούσεων καὶ τῆς ἀναγωγῆς τους σὲ συγκρούσεις ἀποκλειστικὰ ἐνδοψυχικῆς.

Στὸν πολιτιστικὸ σχετικισμὸ θεμελιακῶν συμπλεγμάτων πού βρίσκονται στὸ ἐπίκεντρο τῆς ψυχολογικῆς θεωρίας, καταλήγουν τὰ πορίσματα ἐθνολογικῶν ἐρευνῶν. Τὰ πορίσματα αὐτὰ ὡστόσο δὲν ἀποκλείουν τὴν ἀμφισβήτηση τῆς φροϋδικῆς θεώρησης πού ἀνάγει τὰ συμπλέγματα αὐτὰ σὲ πανανθρώπινα «φυσικά» φαινόμενα τοῦ ψυχισμοῦ.

Συγκεκριμένα, ἀνθρωπολογικῆς ἐρευνῆς ὅπως ἐκεῖνης πού πραγματοποιήσε ὁ Malinowski σ' ἓνα μελανήσιο πληθυσμὸ.¹⁵ ἔδειξαν ὅτι τὸ οἰδιπόδειο σύμπλεγμα εἶναι ἄρρηκτα συνυφασμένο μὲ τὴν ἀστική ἰδεολογία καὶ ἀποτελεῖ τυπικὸ γνώρισμα μόνου τῆς κεφαλαιοκρατικῆς πατριαρχικοῦ τύπου κοινωνίας. Κινούμενες μέσα στὰ ἴδια πλαίσια, οἱ ἐρευνῆς τῶν Ἀμερικανῶν ἀνθρωπολόγων M. Mead¹⁶ καὶ R. Benedict,¹⁷ κατέδειξαν ὅτι, ὅταν στὶς πρωτόγονες κοινωνίες ἡ ἐφηβεία ἀναγνωρίζεται σάν μιά σαφῶς προσδιορισμένη ξέχωρη κοινωνικὴ κατηγορία, συνδεδεμένη μὲ δραστηριότητες ἀπόλυτα ἐναρμονισμένες μὲ τὸ μεταβατικὸ της χαρακτῆρα, τότε ἡ περίοδος αὐτὴ δὲν βιώνεται συγκρουσιακὰ ἀπὸ τὸν ἐφηβο καὶ δὲν ἀποτελεῖ αὐτὸ πού σήμερα ἀποκαλοῦμε «προβληματικὴ περίοδο». Γίνεται συνεπῶς φανερό ὅτι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἡ κάθε κοινωνία θὰ θεσμοποιεῖ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν παιδικὴ στὴν ἐνήλικη ζωὴ, θὰ παίξει καθοριστικὸ ρόλο στὸ περιεχόμενο, τὴ μορφή καὶ τὴν ἐνταση πού θὰ ἔχει τὸ πρόβλημα τῆς ἐφηβικῆς ταυτότητας.

Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις ὡστόσο δὲν ἀναγκαιοποιεῖ τὴν ἐπισήμανση τῶν κοινωνικοπολιτισμικῶν παραγόντων πού ὑπεισέχρονται στὴν ἐφηβεία, ἔτσι ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ μιά πληρέστερη προσέγγιση τοῦ ἐξεταζόμενου θέματος.

οἱ τελετουργίες μύησης καὶ ἡ συμβολὴ τους στὴ διαμόρφωση τῆς ἐφηβικῆς ταυτότητας

Στὶς πρωτόγονες κοινωνίες, εἰδικῆς τελετῆς, οἱ γυναικὲς ἀπὸ τὶς ἐρευνῆς τοῦ Levy Bruhl σάν «τελετουργίες μύησης», ἀναλάμβαναν τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν παιδικὴ στὴν ἐνήλικη ζωὴ, ἐχοντας σάν στόχο τὴ μύηση τῶν νέων στὶς πίστεις καὶ στὶς παραδόσεις τῆς φυλῆς.

15. Br. Malinowski, *La sexualité et sa répression dans les sociétés primitives*, Payot, Paris, 1932.

16. M. Mead, *Mœurs et sexualité en Océanie*, Plon, Paris, 1962.

17. R. Benedict, *Patterns of Culture*, 1934, trad. fr., *Echantillons de civilisations*, Paris, Gallimard, 1950.

Σάν βασικὸ κίνητρο συμμετοχῆς τῶν νέων στὶς τελετουργίες αὐτές μπορούμε νὰ θεωρήσουμε τὴν ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματός «νὰ γίνεις ἄνδρας ἢ γυναίκα». Στὴν προσπάθειά του νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ αἶτημα αὐτό, πού βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο κάθε ἐφηβικῆς ἐπιδιώξεως, ὁ ἐφηβος ὑπομένει μὲ ἐγκαρτέρηση τὶς πρὸ σκληρῆς δοκιμασίας ἀπειλητικὸς καὶ συχνὰ βάρβαρος χαρακτῆρα πού τοῦ ἐπιβάλλουν οἱ τελετουργίες μύησης, ὅπως: χτυπήματα, στέρηση ὕπνου, ἀκρωτηριασμοὶ πού μποροῦσαν νὰ ὡδηγήσουν καὶ στὸ θάνατο.

Θεωροῦμε ὅτι ἡ ἐμπειρία τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ μέσα ἀπὸ τὶς ὀριακές αὐτές καταστάσεις συμβάλλει ἀποφασιστικὰ στὴ συγκρότηση καὶ θεμελίωση τῆς ἐφηβικῆς ταυτότητας, ἐξυψώνοντας τὸν ἐφηβο τόσο ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του, ὅσο καὶ ἀπέναντι στοὺς ἄλλους. Ὁ ὅμως μὲ τὴ συμμετοχὴ του στὶς τελετουργίες, ὁ ἐφηβος δὲν ἐκφράζει μόνον τὴν ἐπιδιώξή του νὰ μὴν εἶναι πιά παιδί, περισσότερο ἴσως ἡ συμμετοχὴ του αὐτὴ εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴ σεξουαλικὴ διαφοροποίηση πού ἐπιφέρει.

Πράγματι, τὸ γεγονός ὅτι οἱ τελετουργίες μύησης γίνονται μέσα σὲ μιά ἀτμόσφαιρα πλήρους φυλετικῆς διαφοροποίησης, ὅπου ὁ ἐφηβος καλεῖται νὰ υἱοθετήσῃ τὴν προβλεπόμενη σύμφωνα μὲ τὸ φύλο του συμπεριφορὰ, ξεπερνώντας τὶς λανθασμένες ὁμοφυλικές του τάσεις, ὡδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ τελετουργίες αὐτές στοχεύουν στὴ διαμόρφωση τῆς σεξουαλικῆς ταυτότητας.

Μέσα στὰ πλαίσια ὅμως μιᾶς ὄντολογικῆς ὀπτικής, ἡ σεξουαλικὴ ταυτότητα βρίσκεται ἄρρηκτα συνυφασμένη μὲ τὴν ταυτότητα ὁλόκληρου τοῦ ἑαυτοῦ. Τὸ ἐφηβικὸ ἐρώτημα «πὼς μπορῶ νὰ εἶμαι ἄνδρας ἢ γυναίκα» παραπέμπει ἀναπόφευκτα στὴ διατύπωση τοῦ ὑπαρξιακοῦ ἐρωτήματος «πὼς μπορῶ νὰ εἶμαι ἐγώ». Συνεπῶς, οἱ τελετουργίες μύησης, προσδιορίζοντας τὴ σεξουαλικὴ ταυτότητα, συμβάλλουν στὸν προσδιορισμὸ τῆς ταυτότητας ὁλόκληρου τοῦ ἑαυτοῦ. Ἐξ ἄλλου, ἀποπεριθωριοποιώντας τὴ θέση τοῦ ἐφηβου, καὶ ἀναγνωρίζοντας σὲ αὐτὸν ἓνα σημαντικό τμῆμα τῆς κοινωνικῆς στρωμάτωσης, οἱ τελετουργίες μύησης τοῦ παρέχουν τὴ δυνατότητα δόμησης μιᾶς συγκεκριμένης ταυτότητας μέσα ἀπὸ τὴν κατάληψη μιᾶς σαφῆς προσδιορισμένης καὶ ἀναγνωρισμένης ἀπὸ τὴν κοινότητα θέσης κι ἐνὸς συγκεκριμένου ρόλου ἐναρμονισμένου μὲ τοὺς ἠθικοὺς κανόνες καὶ τὰ πρότυπα τῆς φυλῆς.

Ὁ Bloch¹⁸ τόνισε τὸ διαπολιτισμικὸ καὶ διαχρονικὸ χαρακτῆρα τῶν τελετουργιῶν μύησης, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἐπιβιώνουν μέχρι σήμερα σὲ ὁρισμένες συνήθειες νεανικῶν ἀντικειμενικῶν συμμοριῶν: τελετουργικὸ τῆς εἰσόδου ἐνὸς νέου μέλους στὴν ὁμάδα, τατουάζ, κ.ά. Οἱ συμμορίες αὐτές λειτουργοῦν σάν ἓνα

18. H. Bloch et Niederhoffer, *Les bandes d'adolescents*, Payot, Paris, 1963.

«αντιφοβικό αντικείμενο» (H. Deutsch)¹⁹ που αντισταθμίζει την ιδιαίτερα έντονη ανασφάλεια των μελών της, παρέχοντας ένα αίσθημα αυτοεπιβεβαίωσης και ανασφάλειας μέσα από τη διαδικασία της ένταξης στην ομάδα και την τυφλή υπαταγή τους στους άκαμπτους νόμους της. Με τον τρόπο αυτό, αναπληρώνουν την έλλειψη, στη σύγχρονη κοινωνία μας, καθιερωμένων θεσμών, ικανών να αναλάβουν το πέρασμα από την παιδική στην ενήλικη ζωή και να ικανοποιήσουν τις θεμελιακές ανάγκες ανασφάλειας και επιβεβαίωσης που τόσο έντονα χαρακτηρίζουν όλη τη μεταβατική αυτή περίοδο.

ό έφηβος στη σύγχρονη εποχή

Στη σύγχρονη εποχή, η εφηβεία, περισσότερο παρά ποτέ άλλοτε, αποτελεί μία περίοδο μετάβασης, μία σταδιακή είσοδο σε άγνωστες περιοχές.

Τοποθετημένος στο μεταίχμιο δύο διαφορετικών ομάδων, της παιδικής και της ενήλικης, χωρίς να μπορεί να ενταχθεί σε καμία από τις δύο, χωρίς πρόσβαση στους μοχλούς της κοινωνικο-οικονομικής εξουσίας, ο έφηβος βρίσκεται σε μία κοινωνική «No man's land», γεγονός που ώθησε συγγραφείς, όπως τον Van Gennep²⁰ και τον K. Lewin,²¹ να συσχετίσουν τη θέση του σημερινού έφηβου με εκείνη του περιθωριακού ατόμου. Στο επίκεντρο της νεανικής ύποκυλτούρας, η περιθωριακότητα αυτή συνιστά έναν ουσιαστικό παράγοντα διατάραξης της ταυτότητας που στην προκειμένη περίπτωση απορρέει από την ασάφεια και ακαθοριστία που περιβάλλει τη θέση και το ρόλο του σημερινού έφηβου.

Κάτω από τις νέες και συνεχώς αυξανόμενες απαιτήσεις μακρόχρονης και εξειδικευμένης παιδείας που δημιουργεί η ραγδαία κοινωνικο-τεχνική εξέλιξη, η περίοδος της εφηβείας παρατείνεται ολο και περισσότερο μέσα στο χρόνο. Η παράταση αυτή, που σημαίνει αναβολή είσοδου στην ενήλικη ζωή, δημιουργεί μία σημαντική απόκλιση ανάμεσα στη βιολογική και την κοινωνική ωριμότητα του έφηβου. Τα κριτήρια εξ άλλου που προσδιορίζουν το χρόνο της κοινωνικής του ωριμότητας είναι ασαφή και δυσδιάκριτα. Ποικίλλουν ανάλογα με την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση και το μορφωτικο-ιδεολογικό επίπεδο της οικογένειάς του, διαφοροποιώντας τον τρόπο με τον οποίο ο κάθε νέος θα βιώσει την εφηβεία του. Οι διαπιστώσεις αυτές έρμηνεύουν σ' ένα μεγάλο βαθμό τη συνεχώς έντεινόμενη σύγκρουση των γενεών που παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες.

Η κλασική σύγκρουση των γενεών, που ανέκαθεν

αντιπαράθετε την παλαιά με τη νέα γενεά, παίρνει τέτοιες διαστάσεις τα τελευταία χρόνια ώστε μετατρέπεται σε κρίση των γενεών (Lapassade)²² με άμεσες συνέπειες για το πρόβλημα της εφηβικής ταυτότητας.

ή απομυθοποίηση του άρχετπου του ενήλικα

Θεωρούμε ότι στενά συνυφασμένη με την κρίση των γενεών είναι η απομυθοποίηση και η συνακόλουθη υποτίμηση του άρχετπου του ενήλικα.

Εκπρόσωπος μιάς μεστής αντιφάσεων κοινωνικής οργάνωσης, φορέας αμφισβητούμενων αξιών, αντιμέτωπος με συχνά ανυπέρβλητες απαιτήσεις που δημιουργεί ή συνεχώς μεταβαλλόμενη τεχνολογική εξέλιξη, ο ενήλικας, δεν μπορεί να λειτουργήσει σαν ο «γνώστης» ο «όλοκληρωμένος πολιτισμικά και ψυχολογικά». Επιπλέον, δεχόμενος τις επιδράσεις μιάς καταναλωτικής μαζικού τύπου κοινωνίας, που έχει όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που στοιχειοθετούν μία «άνομη» κοινωνία (Merton),²³ ο ενήλικας οδηγείται σε μία βαθμιαία απώλεια της αυτονομίας του, γίνεται ένα «ετεροκατευθυνόμενο» (Riesman)²⁴ ή «εξωπροσδιοριζόμενο»²⁵ (Sartre) άτομο, που δεν μπορεί με κανένα τρόπο να αποτελέσει το υπόδειγμα που θα συμβάλει στη δόμηση της εφηβικής ταυτότητας. Χαρακτηριστικά, ο Stephane²⁶ υποστηρίζει ότι η χρεοκοπία του ενήλικα οδηγεί τον έφηβο σε μία αποφυγή της οιδιπόδειας κατάστασης. Ο Mendel²⁷ εξ άλλου, μέσα στο πλαίσιο μιάς κοινωνικο-ψυχναλυτικής προβληματικής, υποστηρίζει ότι ο σημερινός έφηβος, σε αντίθεση με τον έφηβο των προηγούμενων γενεών, εκφράζει έντονα την επιθυμία να μην εξομοιωθεί με το πατρικό υπόδειγμα. «Πάνω απ' όλα επιθυμεί να μην είναι όπως εκείνος».

Ο μύθος εξ άλλου της πατρικής εξουσίας, που επί δεκαετίες θεμελιώνει την παραδοσιακή μορφή της πατριαρχικής οικογένειας, κλονίζεται συθέμελα. Πράγματι, ο πατέρας, ο «μεγάλος άπών της σύγχρονης οικογένειας», καταλαμβάνεται από έντονα συναισθήματα ανασφάλειας και αδυναμίας που μπορούμε να θεωρήσουμε σαν συνακόλουθα: της τεχνολογικής παντοδυναμίας απέναντι στην οποία αίσθάνεται αβέβαιος και ανίσχυρος, του μαζοποιητικού χαρακτήρα της σημερινής κοινωνίας που του προκαλεί, όπως αναφέρα-

22. G. Lapassade, «L'entrée dans la vie», *Essai sur l'inachèvement de l'homme*, Les éditions de minuit, Paris, 1963.

23. R.K. Merton, «Anomie and Social Interaction, Contexts of Deviant Behavior» in Cloward (ed.), *Anomie and Deviant Behavior*, New York, The Free Press of Glencoe, 1964.

24. D. Riesman, Glaser et Denney, *The Lonely Crowd. La foule solitaire* (Extraits), Temps modernes (135), mai 1957.

25. J.P. Sartre, *L'être et le néant*, Paris, Gallimard, 1948.

26. A. Stephane, *L'univers contestationnaire*, Payot, Paris, 1969.

27. G. Mendel, *La révolte contre le père*, Payot, Paris, 1967. *Vers une société sans père*, Payot, Paris, 1969.

19. H. Deutsch, *Problèmes de l'adolescence*, Payot, Paris, 1974.

20. Van Gennep, *Les rites de passage*, Paris, 1909.

21. K. Lewin, *Field Theory in Social Sciences. Selected theoretical papers*, Dorwin Coutwrights, New York, 1951.

με και προηγούμενα, ένα αίσθημα απώλειας του έαυτού του, μία διάχυτη αίσθηση αγωνίας, χαρακτηριστικής σύμφωνα με την Κ. Horney,²⁸ του νευρωτικού χαρακτήρα της σύγχρονης εποχής μας, καθώς και της κατάρρευσης του μύθου της εξαρτημένης ύποταγμένης από αυτόν γυναίκας, πρόσθετο πλήγμα στην αυτασφάλειά του που του αναβιώνει άσυνείδητα αρχαϊκά συμπλέγματα ευνουχισμού. Τό χάσμα που χωρίζει την ιδεολογία της πατρικής και συζυγικής εξουσίας από την κοινωνικο-οικονομική πραγματικότητα της αδυναμίας του, συνιστά μία οδυσαστική μορφή της σημερινής οικογενειακής κρίσης (Horkheimer,²⁹ Adorno³⁰) και δυσχεραίνει αποφασιστικά τη διαμόρφωση της εφηβικής ταυτότητας.

Όσο άφορα τη θέση της μητέρας στη σύγχρονη οικογένεια, παρατηρούμε ότι αυτή αιωρείται ανάμεσα σε δύο αντιπαδικά μεταξύ τους πρότυπα: στο πρότυπο της «μητέρας-νοικοκυράς», και στο πρότυπο της «ανεξάρτητης-χειραφετημένης» γυναίκας που δεν έχει όμως πλήρως άφομοιωθεί σαν ένα στοιχείο μιάς νέας πύο αθθεντικής ύπαρξης μέσα στην ψυχολογία της. Άσυνείδητα ή ανεξαρτησία φέρει μέσα της τό αντίτιμο μιάς αναγκαστικής μοναξιάς, ενώ ή ύποταγή βιώνεται μειωτικά. Η συνακόλουθη σύγχυση των ρόλων που τη διακρίνει συνιστά τη βασικότερη αίτια κρίσης της δικής της ταυτότητας. Έτσι, ή γυναίκα που δεν αισθάνεται ολοκληρωμένη σαν πρόσωπο, θά προσπαθήσει να επιβεβαιώσει την ύπαρξή της καταστρέφοντας την αυτόνομη των άλλων μελών της οικογένειας, προσεταίριζοντας τόν άλλον σε αυτήν, μετατρέποντάς τον σε ένα κομμάτι του έαυτού της που αισθάνεται δτι της λείπει.

Συνάμα ενδέχεται, κάτω από την επίδραση της παρερμηνεύσης σύγχρονων τάσεων άγωγής, να με-
τασχηματισθεί ο αθθормητισμός της και ή φυσική και άπερίοριστη θερμή της πρός τό παιδί σε μία ορθολογιστική, πραγματιστική, άνακειαμενική στάση άπέναντί του, ή όποια όμως λειτουργεί σε βάρος της ύποκειμενικής ολοκλήρωσής του (Horkheimer)³¹ δημιουργώντας ένα επί πλέον χάσμα άνάμεσα στην ιδεολογία της μητρικής άγάπης και στην έμπειρία ενός παιγερού μητρικού ορθολογισμού.

Μέσα σε αυτά τά πλαίσια, ό σημερινός εφηβός όδηγείται άναπόφευκτα σε μία άμφοβήτηση και άπόρριψη του ένήλικα, ή όποια έντείνεται όταν κατευθύνεται στά γονεϊκά πρότυπα, διότι τροφοδοτείται από τη δύναμη των βαθύτερων ψυχολογικών αιτιών που θίξαμε στο πρώτο μέρος.

Συμπερασματικά, θεωρούμε ότι ή ένδοψυχικής προέλευσης ύποτιμηση των γονεϊκών Imagos που έπι-

σημαίνει ή Ψυχανάλυση, ένδυναμώνεται από την κοινωνικής προέλευσης ύποτίμηση του ένήλικα. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ή άπαραίτητη γιά τη διαμόρφωση της ταυτότητας διαδικασία της ταύτισης δέν είναι ύλοποιήσιμη, με άποτέλεσμα νά προσδίδονται δραματικές διαστάσεις στο βίωμα της ταυτότητας του σημερινού εφηβου.

ή άνομοιογένεια των φορέων κοινωνικοποίησης (οικογένεια-σχολείο-mass media)

Η σημασία των πολιτισμικών προσδιορισμών στη διαμόρφωση της ανθρώπινης προσωπικότητας (Linton)³² όδηγεί στη διαπίστωση ότι ή ταυτότητα σχηματίζεται με την ένσωμάτωση των πολιτισμικών άξιών που διοχετεύουν στο άτομο οι διάφοροι κοινωνικοποιητικοί φορείς στη διάρκεια της διαδικασίας κοινωνικοποίησης. Οι διαφοροποιήσεις όμως που έχουν ύποστει οι φορείς αυτοί, μέσα στα πλαίσια των έντονων κοινωνικο-οικονομικών άλλαγών της μεταβιομηχανικής κοινωνίας, και της άνατροπής όλων των δεδομένων παραδοσιακών άξιολογήσεων, δημιουργούν πρόσθετα προβλήματα στη διαδικασία δόμησης της εφηβικής ταυτότητας.

Παρ' ότι βασικός ένοποιητικός συντελεστής των διαφόρων αυτών φορέων είναι ή κυρίαρχη ιδεολογία, ή όποια διοχετεύεται σε όλων των μορφών τις πολιτιστικές εκφράσεις και στάσεις ζωής, εξασφαλίζοντας τη διαώνιση του status quo, έν τούτοις, οι επί μέρους ιδεολογίες των διαφόρων φορέων κοινωνικοποίησης, καθώς και οι άξίες που τις ύποβασάζουν, δέν είναι έναρμονισμένες μεταξύ τους. Άντίθετα, θά λέγαμε πώς άκολουθούν μία άνομοιογενή κατεύθυνση, προτείνοντας στόν εφηβο άλληλοσυγκρουόμενα μοντέλα συμπεριφοράς και στάσεις ζωής, γεγονός που δυσχεραίνει τη διαμόρφωση της εφηβικής ταυτότητας.

Έτσι, ή οικογένεια, παρ' ότι έχει πάψει πλέον νά θεωρείται το «φιλεύθερο» και «πεφωτισμένο» ιδανικό πρότυπο που ή άστική παραδοσιακή ιδεολογία πρόβαλλε, εξακολουθεί έν τούτοις νά διοχετεύει στά νεαρά και άδιόμαρφωτα μέλη της άξίες όπως τό χρέος, ή ήθικη, ή συνέπεια, επιδιώκοντας νά μονοπολήσει την ήθικη διαπαιδαγώγηση του παιδιού μετά από την άποδυνάμωση του οικονομικού ρόλου που διαδραμάτιζε μέχρι τη βιομηχανική επανάσταση. Τό σχολείο, από την άλλη μεριά, έπικεντρώνει τούς στόχους του στην τεχνική εκπαίδευση και στην προσαρμοστικότητα του ατόμου στις συνεχώς μεταβαλλόμενες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, προτείνοντας σαν μοντέλο συμπεριφοράς την είκόνα του «άνθρώπου-τεχνικού».

Άντίθετα, τά mass media προβάλλουν σαν ύπερτα-
τη άξία την ήδονή της στιγμής, την ύπεροχή της αϊ-

28. Κ. Horney, *La personnalité nevrotique de notre temps*, L'Arche, Paris, 1953.

29. 31. Μ. Horkheimer, *Famille*, Paris, 1936.

30. T. Adorno and others, *The Authoritarian Personality*, Harper and Brothers, New York, 1950.

32. R. Linton, *Le fondement culturel de la personnalité*, Dunod, Paris, 1968.

σθησης πάνω στην ιδεολογία, διοχετεύοντας σάν μοντέλο εκείνο που ο Arnold αποκαλεί «άνθρωπο-αίσθηση».³³

Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο έφηβος έρχεται αντιμετώπις με τρία τουλάχιστον διαφορετικά υποδείγματα ζωής που το καθένα απαιτεί κι' έναν διαφορετικό ρόλο από αυτόν. Με άλλα λόγια, ο έφηβος οδηγείται σε μία κατάσταση που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «τριπλό κοινωνικό δεσμό».³⁴ Εάν λάβουμε υπ' όψη μας ότι η σύγχυση των ρόλων συνιστά μία βασική αιτία στην κρίση της ανθρώπινης ταυτότητας (Erikson),³⁵ γίνονται φανερές οι δυσχέρειες που θα συναντήσει ο νέος στη διαδικασία δόμησης της ταυτότητάς του με βάση τα προτεινόμενα σε αυτόν αλληλοσυγκρουόμενα συστήματα αξιών.

33. R. Arnold et al., *Jeunesse et Société*, Payot, Lausanne, 1971.

34. Το έννοιολογικό περιεχόμενο του δρου «τριπλός δεσμός» έμπνευσήκαμε από την κατάσταση του «Double bind» (διπλός δεσμός) που ανακάλυψε ο άνθρωπολόγος G. Bateson και αναφέρεται στα διαταραγμένα πρότυπα επικοινωνίας των οικογενειών διαγνωσθέντων σχιζοφρενών. Πρόκειται για μία αδιέξοδη κατάσταση, μία «έμπειρία χαμένου παιχνιδιού» που βιώνεται όταν το άτομο μέσα στην οικογένεια γίνεται αντικείμενο άσυμβιβαστων και αντιφατικών απαιτήσεων χωρίς δυνατότητα διαφυγής. Η άγγλική αντισυμβατική σχολή (Laing Cooper) αλλά και οι δυναμικά προσανατολισμένες έρευνες της οικογένειας (Jackson, Wynne, Lipz), αποδίδουν κεφαλαιώδη σημασία στην κατάσταση αυτή, υποστηρίζοντας ότι συνιστά τον αιτιοπαθογενετικό παράγοντα στην πρόκληση της σχιζοφρένειας. Περνώντας από την οικογενειακή ομάδα στο κοινωνικό σύστημα, πιστεύουμε πως τα αντιφατικά μηνύματα που στέλνουν στόν νέο οι τρεις βασικοί κοινωνικοπολιτικοί φορείς, δημιουργούν μία αντίστοιχη κατάσταση «τριπλού δεσμού» ιδιαίτερα καταστροφική για την ταυτότητά του.

35. E. Erikson, *Adolescence et crise. La quête d'identité*, Flammarion, Paris, 1972.

Έπιστρατεύοντας τις δυνάμεις του στην εξεύρεση λύσεων ικανών να του δώσουν μία μορφή στην αναζήτηση της ταυτότητάς του, ο έφηβος θα καταφύγει σε διάφορες εναλλακτικές λύσεις που θα ποικίλλουν από την ολοκληρωτική του ένταξη και την αφομοίωση του στο ισχύον κοινωνικο-οικονομικό σύστημα, μέχρι τη ριζοσπαστική άμφισβήτηση όλων των κοινωνικών δομών, ή ακόμη και την απόσυρση από κάθε μορφή διεκδίκησης από το περιβάλλον και την υιοθέτηση ενός περιθωριακού τρόπου ζωής.

Συμπερασματικά, διαπιστώνουμε, σ' όλη τη διάρκεια της μελέτης της εφηβικής ταυτότητας, ότι η τάση του ατόμου για αυτόνόμηση και για σχηματισμό μιάς ένιαίας και ανεξάρτητης προσωπικότητας, προσδιορίζεται τόσο από τις ιδιομορφίες της όργανωσης της ψυχικής του δομής, όσο και από τις ιδιομορφίες των κοινωνικών δομών μέσα στις οποίες συντελείται η διαδικασία ενηλικίωσης.

Έκφράσεις μιάς προβληματικής ταυτότητας, ή ραγδαία αύξηση ανάμεσα στους έφηβους της χρήσης των ναρκωτικών, των αυτοκτονιών, των ψυχώσεων, της έγκληματικότητας, πέρα από εκδηλώσεις μιάς ατομικής ψυχοπαθολογίας, αποτελούν δείκτη της παθολογίας των κοινωνικών δομών μιάς καταναλωτικής μαζικού τύπου κοινωνίας. Γι' αυτό και η έρμηνευτική προσέγγιση των αποκλινουσών εφηβικών συμπεριφορών και συνακόλουθα κάθε απόπειρα αντιμετώπισής τους, πιστεύουμε ότι θα πρέπει να προσδιοριστεί από τη διαπίστωση που έντονα αναδύεται από τό κείμενο που προηγήθηκε: Η ψυχοβιολογική διάσταση που θεμελιώνει την ψυχαναλυτική προσέγγιση της εφηβικής κρίσης ταυτότητας δεν υποστασιοποιείται παρά μόνο μέσα από τους συγκεκριμένους κοινωνικοπολιτισμικούς προσδιορισμούς με τους όποιους βρίσκεται σε συνεχή διαλεκτική σχέση.